Мақала түсті: 06.06.2025.
Мақала қабылданды: 23.06.2025.
ӘОЖ: 613.96
ҒТАХА: 76.75.27
DOI: 10.24412/1609-8692-2025-2-86-98

Мақала түрі: Түпнұсқа ғылыми мақала

АРЫС АУДАНЫНЫҢ ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫН БАҒАЛАУ

Батырхан Аружан Әділбекқызы, Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна
«ҚДСЖМ» Қазақстандық медицина университеті, Алматы, Қазақстан

Кіріспе. Жасөспірімдердің психикалық денсаулығы оқу жетістігіне, әлеуметтік бейімделуге және тұлғалық дамуға ықпал ететін маңызды қоғамдық денсаулық мәселесі. Арыс ауданы деңгейіндегі деректердің шектеулілігі мектеп ортасындағы психологиялық тәуекелдерді сипаттауды және қолдау шараларын негіздеуді өзекті етеді.
Мақсаты. Арыс ауданының орта мектеп оқушыларының психикалық денсаулық жағдайын сипаттау, психоәлеуметтік қауіп факторларын айқындау және мектептік қолдау бағыттарын негіздеу.
Материалдар мен әдістер. Авторлық қолжазбада сауалнама, стандартталған психологиялық тесттер, құрылымдалған интервью және әдеби шолу қолданылғаны көрсетілген. Әдеби іздеу PubMed, Medline, Google Scholar, eLibrary және CyberLeninka дерекқорларында соңғы он жылдағы жарияланымдар бойынша жүргізілген. Сандық деректер сипаттамалық тәсілмен, ал интервью материалдары мазмұндық талдау арқылы өңделген. Бастапқы қолжазбада іріктеме көлемі, зерттеу мерзімі, нақты психометриялық құралдар мен статистикалық тесттердің толық параметрлері көрсетілмеген.
Нәтижелер. Қолжазбада берілген сипаттамалық жіктеу бойынша оқушылардың 30%-ы психикалық жағдайы салыстырмалы тұрақты топқа, 40%-ы күйзеліс бар, бірақ шартты түрде қалыпты топқа, 20%-ы жағымсыз психологиялық көріністері бар топқа, 10%-ы айқынырақ қиындықтары бар топқа жатқызылған. Негізгі ықпал етуші факторлар ретінде отбасылық қолдау, мектеп ортасы, әлеуметтік қатынастар, тұлғалық ерекшеліктер және экономикалық жағдайлар көрсетілген.
Талқылау. Нәтижелер академиялық қысым, әлеуметтік оқшаулану, отбасылық қиындықтар және мектептегі психологиялық қолдаудың жеткіліксіздігі жасөспірімдердің әл-ауқатымен байланысты болуы мүмкін екенін көрсетеді. Алайда іріктеме мен өлшеу құралдары туралы толық ақпараттың және статистикалық мәнділік көрсеткіштерінің болмауы нәтижелерді себептік немесе популяциялық деңгейде түсіндіруге мүмкіндік бермейді.
Қорытынды. Арыс ауданы мектептерінде психологиялық қолдауды күшейту, ерте скрининг пен кеңес беру жүйесін жетілдіру және ата-аналар мен мұғалімдердің психологиялық сауаттылығын арттыру орынды. Нәтижелерді растау үшін әдіснамасы толық сипатталған, жеткілікті іріктемесі бар кейінгі зерттеулер қажет.
Түйінді сөздер: психикалық денсаулық; орта мектеп оқушылары; жасөспірімдер; стресс; психолопиялық скрининг; мектептегі қолдау; Арыс ауданы.

ОЦЕНКА ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ШКОЛ АРЫССКОГО РАЙОНА

Батырхан Аружан Әділбекқызы, Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна
Казахстанский медицинский университет «ВШОЗ», Алматы, Казахстан

Введение. Психическое здоровье подростков является важной проблемой общественного здоровья, связанной с учебной успешностью, социальной адаптацией и личностным развитием. Ограниченность локальных данных по Арысскому району повышает значимость описания психологических рисков в школьной среде и обоснования мер поддержки.
Цель. Охарактеризовать состояние психического здоровья учащихся средних школ Арысского района, определить основные психосоциальные факторы риска и обосновать направления школьной психологической поддержки.
Материалы и методы. В исходной рукописи указано использование анкетирования, стандартизированных психологических тестов, структурированных интервью и обзора литературы. Поиск публикаций за последние десять лет проводился в PubMed, Medline, Google Scholar, eLibrary и CyberLeninka. Количественные данные анализировались преимущественно описательно, материалы интервью - методом содержательного анализа. В исходной рукописи не приведены размер выборки, период исследования, точные названия и пороговые значения психометрических инструментов, а также полные параметры статистического анализа.

Результаты. Согласно представленной в рукописи описательной классификации, 30% учащихся были отнесены к группе с относительно устойчивым психическим состоянием, 40% - к группе с наличием стресса при условно сохранной адаптации, 20% - к группе с негативными психологическими проявлениями и 10% - к группе с более выраженными трудностями. В качестве основных факторов выделены семейная поддержка, школьная среда, социальные отношения, личностные особенности и экономические условия.
Обсуждение. Полученные данные согласуются с представлением о возможной связи академического давления, социальной изоляции, семейных трудностей и недостаточной школьной психологической поддержки с благополучием подростков. Вместе с тем отсутствие полной информации о выборке и инструментах, а также показателей статистической значимости не позволяет интерпретировать результаты как причинные связи или популяционные оценки распространенности.
Заключение. Представленные результаты обосновывают целесообразность усиления психологической поддержки, раннего скрининга и консультирования в школах, а также повышения психологической грамотности родителей и педагогов. Для подтверждения выявленных закономерностей необходимы последующие исследования с полностью описанной методологией и достаточным объемом выборки.
Ключевые слова: психическое здоровье; учащиеся средних школ; подростки; стресс; психологический скрининг; школьная поддержка; Арысский район.

EVALUATION OF MENTAL HEALTH AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE ARYS DISTRICT

Aruzhan Adilbekkyzy Batyrhan, Alma-Gul Rakhimovna Ryskulova
Kazakhstan Medical University "KSPH", Almaty, Kazakhstan

Introduction. Adolescent mental health is an important public health issue associated with academic performance, social adaptation, and personal development. Limited local data from the Arys district increase the relevance of describing psychological risks in the school environment and identifying appropriate support measures.
Objective. To characterize the mental health status of secondary school students in the Arys district, identify major psychosocial risk factors, and substantiate directions for school-based psychological support.
Materials and Methods. The source manuscript reports the use of questionnaires, standardized psychological tests, structured interviews, and a literature review. Publications from the previous ten years were searched in PubMed, Medline, Google Scholar, eLibrary, and CyberLeninka. Quantitative data were analyzed mainly descriptively, while interview materials were examined using content analysis. The source manuscript does not provide the sample size, study period, exact psychometric instruments and cut-off values, or complete parameters of statistical testing.
Results. According to the descriptive classification reported in the manuscript, 30% of students were assigned to a relatively stable mental health category, 40% to a stressed but conditionally adapted category, 20% to a category with negative psychological manifestations, and 10% to a category with more pronounced difficulties. Family support, the school environment, social relationships, personal characteristics, and economic conditions were identified as the main associated factors.
Discussion. The findings are consistent with the view that academic pressure, social isolation, family difficulties, and insufficient school-based psychological support may be associated with adolescent well-being. However, incomplete reporting of the sample and measurement instruments and the absence of inferential statistics preclude causal interpretation or population-level prevalence estimates.
Conclusion. The findings support strengthening school-based psychological support, early screening and counseling, and psychological literacy among parents and teachers. Further studies with fully reported methodology and an adequately described sample are needed to confirm the observed patterns.
Keywords: mental health; secondary school students; adolescents; stress; psychological screening; school support; Arys district.

КІРІСПЕ

Психикалық денсаулық қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Жасөспірім кезеңінде эмоционалдық тұрақтылық, өзін-өзі бағалау, әлеуметтік қарым-қатынас және стресске төтеп беру қабілеті оқу жетістігімен және тұлғалық дамумен тығыз байланысты. Психикалық саулық туралы қазіргі түсініктер адамның өз жағдайын түсінуіне, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және өмір сапасын сақтауға бағытталған [6].

Орта мектеп оқушылары үшін академиялық қысым, құрдастармен қарым-қатынас, отбасылық қиындықтар және мектептегі психологиялық қолдаудың жеткіліктілігі ерекше маңызға ие. Халықаралық және отандық материалдарда жасөспірімдердің психикалық денсаулығына қатысты осы факторлар жүйелі түрде қарастырылады

[13-16]. Деструктивті мінез-құлық пен бейімделу қиындықтары осал жасөспірімдерде қосымша тәуекел қалыптастыруы мүмкін [5].

Арыс ауданы сияқты аймақтық деңгейде оқушылардың психикалық денсаулығына қатысты нақты деректердің шектеулілігі мектеп әкімшілігі мен психологиялық қызметтердің дәлелді шешім қабылдауын қиындатады. Сондықтан оқушылардың эмоционалдық жағдайын, күйзеліс деңгейін, өзін-өзі бағалауын және әлеуметтік қарым-қатынас ерекшеліктерін кешенді қарастыру практикалық маңызға ие.

Зерттеудің мақсаты – Арыс ауданының орта мектеп оқушыларының психикалық денсаулық жағдайын сипаттау, негізгі психоәлеуметтік қауіп факторларын айқындау және мектептік психологиялық қолдау бағыттарын негіздеу.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу дизайны және дереккөздер

Қолжазбада зерттеу сипаттамалық сипатта берілген және әдеби шолуды, сауалнаманы, стандартталған психологиялық тесттерді және құрылымдалған интервьюді біріктіреді. Теориялық және әдістемелік база қалыптастыру үшін PubMed, Medline, Google Scholar, eLibrary және CyberLeninka дерекқорларындағы соңғы он жылдағы жарияланымдар қарастырылған [13][16].

Әдеби іздеуде «орта мектеп оқушылары», «психикалық денсаулық», «эмоционалдық күй», «стресс деңгейі», «психологиялық тестілеу» және «қолдау бағдарламалары» түйінді сөздері қолданылған. Толық мәтінді жарияланымдар іріктеліп, тек абстрактілер мен жарнамалық материалдар есепке алынбаған. Ұйымдастырушылық, қаржылық, білім беру және психоәлеуметтік кедергілер де талқыланған [2-11].

Психологиялық бағалауға қатысты әдістемелік әдебиетте мектеп жасындағы балаларға арналған көпақпараттық бағалау құралдары, мінез-құлық пен эмоциялық қиындықтарды скринингтеу және стресс, мазасыздық, депрессиялық симптомдарды бағалау тәсілдері сипатталған [7-9]. Бастапқы қолжазбада осы құралдардың қайсысы нақты эмпирикалық бөлімде қолданылғаны толық көрсетілмеген.

Эмпирикалық деректерді жинау

Авторлық мәтінде оқушылардан деректер сауалнама, стандартталған психологиялық тесттер және құрылымдалған интервью арқылы жиналғаны көрсетілген. Әр жауап пен бақылау бірлігі алдын ала белгіленген кодтар мен санаттарға сәйкестендіріліп, сандық және сапалық деректер бөлек жүйеленген. Өзін-өзі бағалау мен тұлғалық қалыптасуға қатысты психологиялық тұжырымдар зерттеу нәтижелерін түсіндіру контексінде пайдаланылған [3].

Мектеп ортасына бейімделу, педагогикалық қолдау және жеке білім беру қажеттіліктерін ескеру оқушының эмоционалдық жай-күйімен байланысты болуы мүмкін [2][4]. Бұл факторлар эмпирикалық нәтижелерді интерпретациялау кезінде контекстік айнымалылар ретінде қарастырылған.

Деректерді талдау

Сандық деректер үшін жиіліктер мен пайыздық үлестерді қоса алғанда сипаттамалық статистика қолданылғаны көрсетілген; нәтижелерді көрнекі көрсету үшін кестелер мен диаграммалар пайдаланылған. Қолжазбада корреляциялық, регрессиялық және факторлық талдау жүргізілгені де жазылған, алайда нақты коэффициенттер, сенімділік интервалдары, p-мәндер, модель параметрлері және бағдарламалық қамтамасыз етудің нақты нұсқасы берілмеген. Осыған байланысты редакцияланған нұсқада статистикалық мәнділік туралы расталмаған тұжырымдар қолданылмайды.

Құрылымдалған интервьюлерден алынған сапалық материалдар негізгі тақырыптар мен қайталанатын мазмұндық үлгілер бойынша топтастырылған. Сандық және сапалық нәтижелер біріктіріліп, оқушылардың психикалық әл-ауқатына ықпал етуі мүмкін факторлар сипаттамалық деңгейде интерпретацияланған.

Этикалық аспектілер

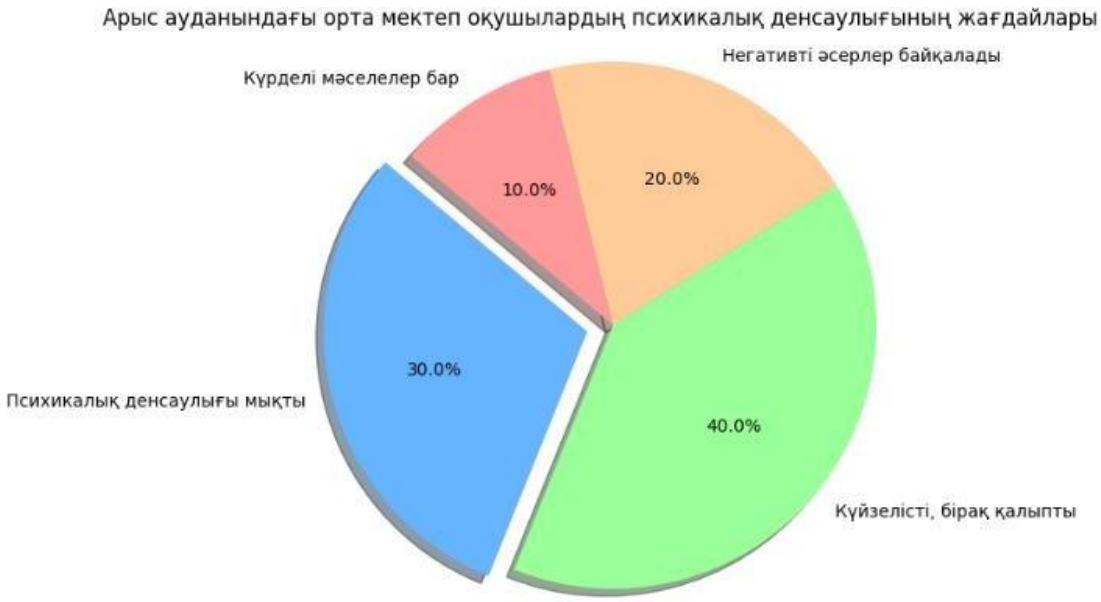
Зерттеу кәмелетке толмаған мектеп оқушыларына қатысты сауалнама, психологиялық тестілеу және интервью

рәсімдерін сипаттайды. Бастапқы қолжазбада этикалық комиссияның мақұлдауы, ата-аналардың немесе заңды өкілдердің ақпараттандырылған келісімі және оқушылардың келісімі (assent) туралы жеткілікті мәлімет берілмеген. Бұл ақпарат мақала жіберілгенге дейін авторлар тарапынан құжаттық түрде нақтылануы тиіс.

НӘТИЖЕЛЕР

Психикалық денсаулық жағдайының сипаттамалық жіктелуі

Қолжазбада ұсынылған дөңгелек диаграммада Арыс ауданының орта мектеп оқушыларының психикалық денсаулық жағдайы төрт сипаттамалық санатқа бөлінген. Берілген үлестер бойынша 30% оқушы «психикалық денсаулығы салыстырмалы тұрақты», 40% «күйзелісті, бірақ шартты түрде қалыпты», 20% «жағымсыз психологиялық көріністер байқалады», ал 10% «айқынырақ қиындықтар бар» санатына жатқызылған. Бұл пайыздар бастапқы қолжазбада берілген авторлық сипаттамалық жіктеуді көрсетеді. Іріктеменің нақты көлемі, диагностикалық құралдың атауы және санаттарға бөлу шектері көрсетілмегендіктен, аталған үлестерді Арыс ауданындағы барлық оқушылар үшін популяциялық таралу көрсеткіші немесе клиникалық диагноз ретінде түсіндіруге болмайды.

Сурет 1 – Арыс ауданындағы орта мектеп оқушыларының психикалық денсаулық жағдайының сипаттамалық санаттары

Ескерту: диаграммадағы 30%, 40%, 20% және 10% көрсеткіштері бастапқы қолжазбада берілген сипаттамалық үлестер; олардың негізінде клиникалық диагноз немесе себептік қорытынды жасалмайды.

Негізгі психоәлеуметтік факторлар

Авторлық талдауда академиялық қысым мен әлеуметтік оқшаулану күйзеліс деңгейінің жоғарылауымен байланысты негізгі факторлар ретінде сипатталған. Отбасылық және мектептік қолдау жеткіліксіздігі кейбір оқушылардағы депрессиялық симптомдар мен өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен байланыстырылған. Жыныстық, әлеуметтік-экономикалық және білімдік көрсеткіштер бойынша айырмашылықтар да сипатталған, бірақ олардың статистикалық мәнділігіне қатысты толық көрсеткіштер берілмеген. Кибербуллинг жасөспірімдердің психикалық денсаулығына ықпал ететін қосымша әлеуметтік тәуекел ретінде қарастырылған. Әдебиетте оның таралу көрсеткіштері қолданылған анықтама мен әдістемеге қарай кең ауқымда өзгеретіні көрсетіледі [14]. Кибербуллинг депрессиялық симптомдармен, мазасыздықпен, өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен және басқа да жағымсыз

психологиялық салдарлармен байланысты болуы мүмкін [1, 13,14].

Кесте 1 – Психикалық денсаулықпен байланысты факторлар және қолдау бағыттары

Фактор	Сипаттамасы	Салыстырмалы үлес	Ұсынылған қолдау шаралары
Отбасылық қолдау	Отбасындағы эмоционалдық қолдау мен ата-ана қарым-қатынасы	35%	Отбасылық кеңес беру, ата-ана тренингтері, психологиялық семинарлар
Мектеп ортасы	Оқу шарттары, мұғалімдердің қолдауы, мектептегі психологиялық қызмет	30%	Мұғалімдермен тұрақты диалог, мектептегі психологиялық кеңес беру
Әлеуметтік қатынастар	Достық және сыныптық қарым-қатынастар, әлеуметтік желілердің ықпалы	20%	Топтық қолдау, әлеуметтік қолдау бағдарламалары
Жеке тұлғалық қасиеттер	Өзін-өзі бағалау, стрессті басқару қабілеті, эмоционалдық тұрақтылық	10%	Жеке даму курстары, жеке кеңес беру, өзін-өзі басқару тренингтері
Экономикалық жағдайлар	Отбасының қаржылық жағдайы, әлеуметтік мәртебе және олардың психологиялық ықпалы	5%	Қоғамдық қолдау, ақпараттық және консультациялық шаралар

Ескерту: 35%, 30%, 20%, 10% және 5% мәндері бастапқы қолжазбада «әсер ету деңгейі» ретінде берілген. Нақты статистикалық модель, коэффициенттер және себептік талдау көрсетілмегендіктен, бұл мәндер редакцияланған нұсқада авторлық сипаттамалық үлестер ретінде ұсынылады және effect size ретінде түсіндірілмейді.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелері Арыс ауданының орта мектеп оқушыларының психикалық денсаулығы бір ғана факторға емес, академиялық, әлеуметтік, отбасылық және тұлғалық жағдайлардың өзара ықпалына тәуелді болуы мүмкін екенін көрсетеді. Қолжазбада жоғары стресс, мазасыздық және кейбір оқушыларда депрессиялық симптомдар туралы мәліметтер берілген. Бұл тұжырымдар жасөспірімдердің психикалық денсаулығына арналған халықаралық әдебиеттегі жалпы бағыттармен үйлеседі [13,15,16].

Академиялық қысымға емтихан кезеңдері, жоғары оқу талаптары және ұзақ оқу жүктемесі жатқызылған. Мұндай факторлар эмоционалдық тұрақсыздық пен күйзелістің күшеюімен байланысты болуы мүмкін. Мектеп жағдайына бейімделудің қиындығы және педагогикалық қолдаудың жеткіліксіздігі де оқушының психологиялық жай-күйіне әсер етуі ықтимал [2][4]. Сондықтан оқу жүктемесін басқару мен мектептегі психологиялық қолдау жүйесін жетілдіру практикалық тұрғыдан негізді бағыт болып табылады.

Әлеуметтік қатынастар саласында құрдастармен және мұғалімдермен қарым-қатынас қиындықтары, әлеуметтік оқшаулану және кибербуллинг тәуекелі маңызды. Кибербуллингтің әртүрлі анықтамалары таралу көрсеткіштерінің кең өзгеруіне әкеледі [14], сондықтан оны бағалау кезінде стандартталған анықтамалар мен валидтелген құралдар қажет.

Отбасылық орта қолжазбада жетекші факторлардың бірі ретінде көрсетілген. Ата-аналық эмоционалдық қолдаудың жеткіліксіздігі, отбасылық қақтығыстар және әлеуметтік-экономикалық қиындықтар оқушының өзін-өзі бағалауына және эмоциялық тұрақтылығына ықпал етуі мүмкін. Жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы мен тұлғалық қалыптасуы әлеуметтік бағалау мен ата-аналық қолдаумен

байланысты психологиялық механизмдер арқылы дамиды [1,13].

Мектептік интервенциялар жүйелі скринингті, кәсіби психологтардың қолжетімділігін, ата-аналар мен мұғалімдердің психологиялық сауаттылығын арттыруды және әлеуметтік қолдау бағдарламаларын қамтуы мүмкін. Ата-аналармен коммуникацияда қысымсыз диалог, баланың сезімдерін тыңдау және қолдау көрсету қағидалары маңызды [5,10,11]. Болашақ зерттеулерде ұзақ мерзімді бақылау, кеңейтілген іріктеме және бірнеше мектепті қамтитын дизайн қарастырылғаны жөн [12].

Зерттеудің шектеулері

Бұл зерттеудің нәтижелерін интерпретациялауда бірнеше маңызды шектеу ескерілуі тиіс. Біріншіден, бастапқы қолжазбада іріктеменің көлемі, жас және жыныс құрылымы, мектептер саны, қатысушыларды іріктеу тәсілі және зерттеу мерзімі көрсетілмеген. Сондықтан пайыздық нәтижелердің репрезентативтілігін бағалау мүмкін емес.

Екіншіден, «стандартталған психологиялық тесттер» қолданылғаны көрсетілгенімен, нақты құралдардың атаулары, тілдік нұсқалары, валидтілігі, шкалалар мен cut-off мәндері берілмеген. Осы себепті 30/40/20/10 санаттарының диагностикалық мағынасы шектеулі.

Үшіншіден, қолжазбада корреляциялық, регрессиялық және факторлық талдау жүргізілгені айтылғанымен, коэффициенттер, p-мәндер, сенімділік интервалдары және модель сапасының көрсеткіштері жоқ. Сондықтан статистикалық мәнділік пен себептік байланыстар туралы тұжырымдар жасалмады.

Төртіншіден, кәмелетке толмағандармен жүргізілген зерттеу үшін этикалық мақұлдау, ата-аналық/заңды өкіл келісімі және оқушының келісімі туралы мәліметтер нақтылануы қажет. Бесіншіден, әдеби шолудың іздеу стратегиясы толық жүйелі шолу стандартына сәйкес сипатталмаған; жарияланымдарды іріктеу саны мен сапаны бағалау рәсімі берілмеген.

ҰСЫНЫСТАР

1) Мектептерде психологиялық қиындықтарды ерте анықтауға бағытталған жүйелі, валидтелген скрининг бағдарламаларын енгізу.
2) Кәсіби психологтар мен кеңесшілердің қолжетімділігін арттыру және мектептегі психологиялық қызметті күшейту.
3) Ата-аналар мен мұғалімдер үшін психологиялық сауаттылық, жасөспіріммен қауіпсіз коммуникация және ерте ескерту белгілерін тану бойынша тренингтер өткізу.
4) Академиялық жүктеме мен бағалау тәжірибесін оқушының психологиялық әл-ауқатын ескеретін тәсілдермен үйлестіру.
5) Отбасылық және әлеуметтік қолдау бағдарламаларын дамыту, кибербуллингтің алдын алу және әлеуметтік оқшауланууды азайту шараларын күшейту.
6) Әдіснамасы толық сипатталған, жеткілікті және репрезентативті іріктемесі бар көпорталықты әрі ұзақ мерзімді зерттеулер жүргізу.

ҚОРЫТЫНДЫ

Арыс ауданының орта мектеп оқушылары бойынша ұсынылған сипаттамалық деректер психикалық әл-ауқаттың біркелкі еместігін және оқушылардың бір бөлігінде күйзеліс пен басқа да психологиялық қиындықтардың бар екенін көрсетеді. Авторлық жіктеуде ең үлкен үлесті «күйзелісті, бірақ шартты түрде қалыпты» санаты құрайды, ал айқынырақ қиындықтары бар топ қосымша назарды қажет етеді.

Нәтижелер академиялық қысым, әлеуметтік қатынастар, отбасылық қолдау және мектеп ортасын оқушылардың психикалық денсаулығын қолдау бағдарламаларын жоспарлау кезінде бірге қарастыру қажеттігін көрсетеді. Сонымен бірге әдіснамалық мәліметтердің толық болмауы нәтижелердің жалпылануын шектейді. Сондықтан мектептік скрининг пен қолдау шараларын дамыту ғылыми тұрғыдан негізді болғанымен, олардың тиімділігі кейінгі сапалы зерттеулермен бағалануы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қалмақова ЖА, Әбдірахманова ШЗ, Адаева ӘӘ, Слажнева ТИ, Назарова СА, Раисова ҚӘ, Шамгунова ДМ, Сулейманова НА. Қазақстан оқушыларының өмір салты факторлары, олардың физикалық, психикалық денсаулығы мен әл-ауқаты: ұлттық есеп. Астана: ҚР ДСМ Қоғамдық денсаулық сақтау ұлттық орталығы; 2023. 121 б. ISBN 978-601-7606-45-9.
2 Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің міндетін атқарушы. Орта білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметтің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. 2022 жылғы 25 тамыздағы №377 бұйрығы [Internet]. Нұр-Сұлтан; 2022 [cited 2026 Aug 21]. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 26 тамызда №29288 болып тіркелген.
3 Джуманова ГК. Оқушылар зейіндерін дамыту арқылы өзін-өзі тәрбиелеудің психологиялық ерекшеліктері: психол. ғыл. канд. дис. Алматы; 2008. 16 б.
4 Мадалиева ЗБ, Жолдасова МК. Психологиялық кеңес берудің негіздері: оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті; 2018. 146 б. ISBN 978-601-04-3518-6.
5 Болатқызы Ә. Балалардың психикалық денсаулығы – еліміздің болашағының кепілі [Internet]. Qamshy.kz. 2024 Mar 14 [cited 2026 Aug 21].
6 Ұлттық ғылыми медициналық орталық. Психикалық денсаулық: қызықты фактілер мен заманауи әдістер [Internet]. [cited 2026 Aug 21].
7 Achenbach TM, Rescorla LA. Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles: an integrated system of multi-informant assessment. Burlington (VT): ASEBA; 2001. 238 p. ISBN 978-0-938565-73-4.
8 Goodman R, Ford T, Simmons H, Gatward R, Meltzer H. Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. Br J Psychiatry. 2000;177(6):534-539. doi:10.1192/bjp.177.6.534.
9 Lovibond SH, Lovibond PF. Manual for the Depression Anxiety Stress Scales. 2nd ed. Sydney: Psychology Foundation of Australia; 1995.
10 Horowitz JL, Garber J. The prevention of depressive symptoms in children and adolescents: a meta-analytic review. J Consult Clin Psychol. 2006;74(3):401-415. doi:10.1037/0022-006X.74.3.401.
11 Weist MD, Evans SW, Lever NA, editors. Handbook of School Mental Health: Advancing Practice and Research. New York: Springer; 2003. xv, 386 p. doi:10.1007/978-0-387-73313-5.
12 Jessor R, Van Den Bos J, Vanderryn J, Costa FM, Turbin MS. Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change. Dev Psychol. 1995;31(6):923-933. doi:10.1037/0012-1649.31.6.923.
13 World Health Organization. Mental health of adolescents [Internet]. Geneva: World Health Organization; 2025 Sep 1 [cited 2026 Aug 21].
14 UNESCO. School violence and bullying: global status report. Paris: UNESCO; 2017. 54 p. ISBN 978-92-3-100197-0. doi:10.54675/POIV1573.
15 Centers for Disease Control and Prevention. Data and statistics on children's mental health [Internet]. Atlanta (GA): CDC; 2025 Jun 5 [cited 2026 Aug 21].
16 Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі. Қазақстандағы жасөспірімдердің психикалық денсаулығының ерекшеліктері [Internet]. Астана: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі; 2023 [cited 2026 Aug 21].

REFERENCES

1 Kalmakova ZhA, Abdirakhmanova ShZ, Adayeva AA, Slazhneva TI, Nazarova SA, Raisova KA, Shamgunova DM, Suleimanova NA. Lifestyle factors of schoolchildren in Kazakhstan, their physical and mental health and well-being: national report. Astana: National Center for Public Health, Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan; 2023. 121 p. ISBN 978-601-7606-45-9. [In Kazakh].

2 Acting Minister of Education of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Rules for the functioning of psychological services in secondary education organizations: Order No. 377 dated August 25, 2022 [Internet]. Nur-Sultan; 2022 [cited 2026 Aug 21]. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on August 26, 2022, No. 29288. [In Kazakh].
3 Dzhumanova GK. Psychological features of self-education through the development of students' attention [dissertation]. Almaty; 2008. 16 p. [In Kazakh].
4 Madaliyeva ZB, Zholdasova MK. Fundamentals of psychological counseling: study guide. Almaty: Qazaq University; 2018. 146 p. ISBN 978-601-04-3518-6. [In Kazakh].
5 Bolatkyzy A. Children's mental health is the key to the future of the country [Internet]. Qamshy.kz. 2024 Mar 14 [cited 2026 Aug 21]. [In Kazakh].
6 National Scientific Medical Center. Mental health: interesting facts and modern approaches [Internet]. [cited 2026 Aug 21]. [In Kazakh].
7 Achenbach TM, Rescorla LA. Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles: an integrated system of multi-informant assessment. Burlington (VT): ASEBA; 2001. 238 p. ISBN 978-0-938565-73-4.
8 Goodman R, Ford T, Simmons H, Gatward R, Meltzer H. Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. Br J Psychiatry. 2000;177(6):534-539. doi:10.1192/bjp.177.6.534.
9 Lovibond SH, Lovibond PF. Manual for the Depression Anxiety Stress Scales. 2nd ed. Sydney: Psychology Foundation of Australia; 1995.
10 Horowitz JL, Garber J. The prevention of depressive symptoms in children and adolescents: a meta-analytic review. J Consult Clin Psychol. 2006;74(3):401-415. doi:10.1037/0022-006X.74.3.401.
11 Weist MD, Evans SW, Lever NA, editors. Handbook of School Mental Health: Advancing Practice and Research. New York: Springer; 2003. xv, 386 p. doi:10.1007/978-0-387-73313-5.
12 Jessor R, Van Den Bos J, Vanderryn J, Costa FM, Turbin MS. Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change. Dev Psychol. 1995;31(6):923-933. doi:10.1037/0012-1649.31.6.923.
13 World Health Organization. Mental health of adolescents [Internet]. Geneva: World Health Organization; 2025 Sep 1 [cited 2026 Aug 21].
14 UNESCO. School violence and bullying: global status report. Paris: UNESCO; 2017. 54 p. ISBN 978-92-3-100197-0. doi:10.54675/POIV1573.
15 Centers for Disease Control and Prevention. Data and statistics on children's mental health [Internet]. Atlanta (GA): CDC; 2025 Jun 5 [cited 2026 Aug 21].
16 Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan. Characteristics of adolescent mental health in Kazakhstan [Internet]. Astana: Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan; 2023 [cited 2026 Aug 21]. [In Kazakh].

ДЕКЛАРАЦИЯЛАР

Мүдделер қақтығысы. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.
Қаржыландыру. Зерттеуге сыртқы қаржыландыру көрсетілмеген.
Этикалық мақұлдау және ақпараттандырылған келісім. Қолжазбада кәмелетке толмаған оқушылармен сауалнама, психологиялық тестілеу және интервью жүргізілгені сипатталған. Бастапқы нұсқада этикалық комиссияның мақұлдауы, ата-ананың/заңды өкілдің ақпараттандырылған келісімі және оқушының келісімі (assent) туралы толық мәлімет берілмеген; бұл деректер мақала жіберілгенге дейін авторлар тарапынан расталуы тиіс.
Деректердің қолжетімділігі. Мақалада агрегатталған нәтижелер берілген. Жеке деңгейдегі бастапқы деректерге қол жеткізу шарттары бастапқы қолжазбада көрсетілмеген және авторлар тарапынан нақтылануы тиіс.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.
Финансирование. Внешнее финансирование исследования не заявлено.
Этическое одобрение и информированное согласие. В рукописи описаны анкетирование, психологическое тестирование и интервью с несовершеннолетними учащимися. В исходной версии не приведены полные сведения об одобрении этического комитета, информированном согласии родителей/законных представителей и согласии самих учащихся (assent); эти данные должны быть подтверждены авторами до подачи статьи.
Доступность данных. В статье представлены агрегированные результаты. Условия доступа к исходным индивидуальным данным в первоначальной рукописи не указаны и требуют уточнения авторами.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.
Funding. No external funding was reported for this study.
Ethics approval and informed consent. The manuscript describes questionnaires, psychological testing, and interviews involving minor students. The source version does not provide complete information on ethics committee approval, parental/legal guardian informed consent, or student assent; these details should be confirmed by the authors before submission.
Data availability. The article presents aggregated results. Conditions for access to the underlying individual-level data were not specified in the source manuscript and should be clarified by the authors.

АВТОРЛАРДЫҢ ҮЛЕСІ
Батырхан Аружан Әділбекқызы және Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна: тұжырымдаманы әзірлеу (Conceptualization), зерттеу жүргізу (Investigation), формалды талдау (Formal analysis), бастапқы қолжазбаны жазу (Writing – original draft). Рөлдер бастапқы қолжазбадағы авторлық үлес туралы жалпы мәлімдемеге сәйкес берілді. Барлық авторлар қолжазбаның соңғы нұсқасын мақұлдауы тиіс.

ВКЛАД АВТОРОВ
Батырхан Аружан Әділбекқызы и Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна: концептуализация (Conceptualization), проведение исследования (Investigation), формальный анализ (Formal analysis), написание первоначального варианта рукописи (Writing – original draft). Роли распределены в соответствии с общей формулировкой авторского вклада в исходной рукописи. Все авторы должны одобрить окончательную версию рукописи.

AUTHORS' CONTRIBUTIONS
Batyrhan Aruzhan Adilbekkyzy and Ryskulova Alma-Gul Rahimovna: Conceptualization, Investigation, Formal analysis, Writing – original draft. The roles reflect the general authorship statement provided in the source manuscript. All authors should approve the final version of the manuscript.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ:
Батырхан Аружан Әділбекқызы – «ҚДСЖМ» Қазақстандық медицина университеті» ЖШС, «Қоғамдық денсаулық сақтау» мамандығы бойынша 1-курс магистранты, Алматы, Қазақстан. Тел.: +7 707 050 59 59. E-mail: aruzhan_100@bk.ru.
Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна – «ҚДСЖМ» Қазақстандық медицина университеті» ЖШС, «Қоғамдық денсаулық және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының меңгерушісі, медицина ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан. Тел.: +7 701 526 28 69. E-mail: r.alma@bk.ru. ORCID: 0000-0003-4768-4799.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:
Батырхан Аружан Адилбеккызы – магистрант 1-го года обучения по специальности «Общественное здравоохранение», ТОО «Казахстанский медицинский университет “ВШОЗ”», Алматы, Казахстан. Тел.: +7 707 050 59 59. E-mail: aruzhan_100@bk.ru.
Рыскулова Алма-Гуль Рахимовна – заведующая кафедрой общественного здоровья и социальных наук, кандидат медицинских наук, ТОО «Казахстанский медицинский университет “ВШОЗ”», Алматы, Казахстан. Тел.: +7 701 526 28 69. E-mail: r.alma@bk.ru. ORCID: 0000-0003-4768-4799.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:
Batyrhan Aruzhan Adilbekkyzy – first-year Master’s student in Public Health, Kazakhstan Medical University “KSPH” LLP, Almaty, Kazakhstan. Tel.: +7 707 050 59 59. E-mail: aruzhan_100@bk.ru.
Ryskulova Alma-Gul Rahimovna – Head of the Department of Public Health and Social Sciences, Candidate of Medical Sciences, Kazakhstan Medical University “KSPH” LLP, Almaty, Kazakhstan. Tel.: +7 701 526 28 69. E-mail: r.alma@bk.ru. ORCID: 0000-0003-4768-4799.